

ВАРДАРСКА БАНОВИНА - ЮГОСЛАВСКИЯТ СИБИР

Наскоро нашето издание пусна [откъс от статия](#) на сръбски историк, Владан Йованович*, разглеждаща начина, по който е било организирано образованието на българските и албанските деца в Кралство Югославия. Благодарение на Иван Николов, председател на Културно-информационния център на българите в Босилеград, Р. Сърбия, който си направи труда да преведе целия текст, тази интересна статия вече е достъпна и на български.

Статията разглежда с подробности и конкретни примери опита на тогавашна Югославия да заличи колкото е възможно повече народностната и езиковата идентичност на българите и на албанците във Вардарска Македония и в Косово. Сред цитираните примери от различни документи има и такива с драстичен характер. Като например случаите на побои над български деца в някои училища, починали впоследствие, заради това, че не са отговорили, както се полага, на един или друг въпрос. (А тези деца често просто не са знаели добре сръбски, на който език се е водило цялото образование.) В изследването става дума и за начина, по който били подбрани учителите във Варданска бановина (или в т.нар. Южна Сърбия), за това, че те са били хем проводници, хем понякога и жертви на налаганата от властта образователна политика към населението с несръбски етнически характер.

Сред споменатите от автора цитати от документи от онова време се срещат изрази като:

„То може само със сила да се държи и да се накара да уважава законите.“
" (отнася се за по-възрастното българско население във Вардарска Македония);

„Оня, комуто се свиди да даде един динар за просвета, ще дава 10 динара за арести и жандарми.“ (изявление на депутат от сръбската Скупщина, направено през 1922 г.);

„Моите деца са от 7 до 16 години и могат хубаво да четат и пеят на сръбски, френски и малко английски. Но питайте моите деца дали могат на моя майчин език да напишат: 'Драги татко, ние те помним и поздравяваме, ние сме твоята душа'. Те това не могат, а това, че не могат, то е грях на господин Прибичевич.“
" (свидетелство за това, че никой не е учил албанските деца – както разбира се и българските – да пишат на своя майчин език);

„Българите сигурно немаше да тръгнат по нашия път, те щяха да доведат тук най-доброто. Ние, значи, правим точно обратното.“ (признание на един сръбски

полковник, изказано през 1921 г.);

„Има инспектори, които не стават и за телета, камо ли за училищни инспектори.“ (мнение на сръбски учител, огласено на годишно събрание на Югославското учителско сдружение през 1927 г.);

„Да се настоява сред нашата училищна младеж да се утвърждава убедеността, че нито техните родители, нито техните предци нямат нищо национално общо с формирането и живота на българския народ.“ (позиция на Светозар Прибичевич като министър на просветата, заявена през февруари 1922 г.) и др.

Карта на Вардарска бановина. Илюстрация: bg.m.wikipedia.org

На когото е училището, на тогава е Македония

Владан Йованович, Pešcanik.net

Основно образование и културна асимилация

Едно от най-големите предизвикателства на югославското кралство е била културно-просветната политика в Македония и в Косово (т.нар. Южна Сърбия), тъй като една пета от тамошното население е било функционално неграмотно, а за познаването на „служебния“ език и да не говорим.

Интересно е да се проследи срещата на младата югославска държава със затворената отоманска чаршия, и то именно в обхвата на културната политика, имайки предвид, че просветната традиция на южните краища в 19-ти век е обременена със съперничеството на сръбската, българската и гръцката пропаганди. Новата държава по инерция продължава политиката, която сръбското кралство е било започнало в *„новите краища“* след Балканските войни, базирана на етническо разпределяне на пространството.

Това, че просветата е *„най-добър и най-бърз творец на нацията“* осъзнават и членовете на управлението на Югославската младеж във Вардарска бановина, когато в началото на 1930-те ламентират над неизвестната съдба на Философския факултет в Скопие. Културната, но и етническа асимилация на юг, към която Кралството на СХС открито се стреми, изисква добре разработена училищна инфраструктура, дисциплинирани изпълнители във вид на специализирани и предани училищни кадри, както и *„вярна публика“*, тоест висок процент на ученическа популация, включена в просветната система. Задоволителна висота на ученически знания, която да се мери, примерно, с общ ученически успех, би била добър знак, че реализацията на тази идея е на добър път. От този текст може да се разбере, че въпреки цялостния ангажимент на държавата, всеки от тия сегменти приключва безславно.

В покрайнината с четири пети неграмотна популация, прекалено амбициозната програма за основните училища пресметната за *„коригиране на нелитературния говор“* на учениците, не е намерила подходяща почва. Въпреки че Видовденската конституция (1921 г.) прокламира общо, задължително и безплатно основно обучение, конституционалистите предвиждат възможността тя да се *„приспособява към средата, за която е предназначена“*, докато националните малцинства могат да разчитат на образованието на майчин език само в четирикласните, т.нар. народни училища.

Имайки предвид, че в Кралството на СХС съществуват няколко различни просветно-правови области, колебливото състояние в държавната училищна политика донякъде е разбираемо. На територията на Косово и Македония се е работило по сръбските закони до края на 1929 година, когато влиза в сила Закон за народните училища. В първите години на югославската държава решаващо влияние за развитието на просветната инфраструктура имат управителите на Отдела за държавна сигурност, и така през ноември 1924 година Живоин Лазич инициира изграждането на училищни сгради в крайграничните области, *„за провеждане на национална и културна пропаганда“*.

В краищата с преобладаващо албанско население са откривани турски, а не албански училища. Според официални твърдения в периода 1919-1929 г. в покрайнината са изградени 487 училищни сгради, от които една пета са в албанските среди. Преобладаващото уверение, че училищата и учителите са *„единственото възможно средство да се придобие народа“*, не се отнася за по-възрастното поколение, възпитано в български дух. (*„То може само със сила да се държи и да се накара да уважава законите“*, твърди през 1921 година началникът на Тиквешкия окръг.)

Между скамейките и змиите

Вдъхновен от бюджетните рестрикции за училищата, народният представител Светозар Джорджевич в средата на юли на 1922 г. добре е забелязал, че *„оня, комуто се свиди да даде един динар за просвета, ще дава 10 динара за арести и жандарми“*. Постоянните критики на опозицията дават плод и до края на десетилетието участието на средствата, които дава Министерството на просветата за изграждане на училища на Косово и Македония, достигат 43 процента на югославско равнище. Изглежда, че културната политика най-искрено се насочва към просветно най-изостаналите области.

Въпреки, че броят на основните училища номинално расте, разликата между предвидените и изплатените средства (например скопските деца получават само 16 процента от предвидените средства), ясно показва лошото функциониране на системата: субсидиите през общинските съдилища се показват като неефикасни, особено когато тия задължения падат на гърба на бедните селски общини. Църковните власти още повече влошават положението и под предлог, че са им обсебени имотите, изхвърлят учениците от учебните стаи. В село Глуво свещениците с полиция посред зима изхвърлят децата навън, за да затворят училището.

Театралните усилия на държавата за строеж на нови училища са скромни: в най-голямата Скопска област в периода 1913–1917 г. са построени само 17 нови училищни сгради, а 22 са поправени *„да послужат временно“*. Затова обучението и по-нататък се провежда по частни къщи и изоставени турски постройки, кръчми и хамбари.

В много училища отиват по 4-5 ученици, и въпреки обявеното задължително обучение, около 40 процента от децата не са и записвани на училище, защото семейството *„ще загуби работна ръка“*. На края на училищната 1927/28 г. в основните училища в Южна Сърбия учат всичко 7 565 албански деца (1,7 процента от албанското население) от които само 232 са момичета. В Дебър само 2 процента от децата отиват в подготвителен клас. Разбира се, не е виновна само държавата. Причините трябва да се търсят и в консервативния манталитет на родителите, обременени с *„феодалните страхове“* и общо отвращение към училището, след като основното образование става задължително.

„Над милион мюсюлмански деца се разхождат като добитък по улиците и не ходят на училище“ – оплаква се пратеникът на Джемием Кенан Зия, обвинявайки затова министъра на просветата Светозар Прибичевич. Говорейки за неговата акция за закриване на турските училища, Зия казва: *„Моите деца са от 7 до 16 години и могат хубаво да четат и пеят на сръбски, френски и малко английски. Но питайте моите деца дали могат на моя майчин език да напишат: 'Драги татко, ние те помним и поздравяваме, ние сме твоята душа'. Те това не могат, а това, че не могат, то е грях на господин Прибичевич.“*

Държавата е убедена, че албанците доживяват основното училище като принуда, поради транспортните усложнения, лошият опит под турската власт, която не предвижда задължително обучение, и липсата на училищни традиции.

Това становище на практика потвърждават и някои училищни общини, в които управляват албанци, а които не са заинтересовани за изграждане на училищни сгради. От друга страна, данните, че за строеж на нови училища в Гниляне, Гостивар и Прищина не е даден нито един динар през 1920 г., могат да се тълкуват само като селективна държавна политика.

Основните училища в Битолския край са претърпели най-големи вреди по време на войните и най-голяма длъжност на държавата е била да ги реконструира. Училищен инспектор през 1924 година забелязва, че училищните сгради за мюсюлманските и еврейските деца не отговарят на елементарните хигиенични критерии. Освен това, няколко пъти се стига до спорове с църковните власти, които имат тапии (документи за собственост) за училищните сгради. Значителен проблем в обучението представлява *„погрешният говор на славянското население“*, и през 1921 година училищния инспектор докладва, че решаването на този проблем трябва да започне още в забавачниците.

Поради безпаричието на селските общини училищните сгради приличат на *„арести и яхъри“*, докато учителите от Горноположки окръг ги описват като *„предверия на гробници, в които вехне и гние младият и нежен живот на нашите деца“*. Железгорското училище е било в църковна стая, докато Джошовското училище използва вместо тоалетна близка до железопътната линия горичка. В печалбарското село Сретково училищното мазе е пълно с вода и кал, а на табелката и по-нататък е било написано: *„Сръбско православно училище в Сретково в Турската империя“*. Училищната сграда във Врачиште е била на два етажа, и от тавана пада кал от детските крака на жилището, кухнята и канцеларията. Подобна е ситуацията и в Добри дол, Маврово и Церово.

Обратно на това, училището във Вруток на Вардар е истинска противоположност на споменатите случаи, вероятно заради това, че се намира до пътя за Дебър, *„където минава и чуждестранна аристокрация“*, и това красиво здание трябва да впечатли минаващите *„че се полагат всички усилия за просвещението на народа“*. Сградата на старото турско училище в Цръвник е пусната още през 1924 г., когато в нея са се настанили осем жандарми и учениците са преместени в мазе без прозорци: *„Врати? Прозорци? Какво е това?“* – пита се тамошният училищен инспектор през 1925 година.

Положението не се променя много и в следващото десетилетие, и не е учудващо, че през училищната 1930/31 г. в основните училища учи само всяко десето дете на училищна възраст. Основното образование в народните училища е оставено със закон близо до селата и селяните, т.е. издръжката на просветната инфраструктура зависи от съзнанието на гражданите за значението на училищата и от икономическите възможности на общините, от чиито бюджети се издържат.

Непрекъснатото настояване, че училището принадлежи на оня, който го строи и издържа, открива смислената тактика на властта *„дребният собственически манталитет“* на селяните от Вардарската бановина да се насочи към по-широкия

обществен интерес. Общото впечатление от докладите на училищните инспектори е, че след 6 януари 1929 година финансирането на училищата е по-ефикасно, а възможностите за злоупотреби – минимални. Те са забелязали, че селяните на юг са твърде скромни и умерени и затова сградите са правени извън разписаните норми. Нехигиеничните сгради сякаш не пречат на просветителите, а още по-малко на селяните.

За разлика от останалите краища на страната, състоянието на училищните сгради на юг е под предписаните норми, въпреки че държавните разходи за строеж на училища в период 1930-1938 г. са най-големи точно за Вардарската бановина (26 процента). Още по-учудващо е, че Вардарската бановина е на първо място по средства, предназначени за строеж на училища, на глава на населението и на квадратен километър.

Властта настоява за кратко време да обхване с училища колкото е възможно повече деца. Много от училищата се отварят в частни къщи, изоставени сгради на турски великодостоинственици, църковни обекти, дори и в кръчми. Училищата и по-нататък са руинирани, нехигиенични и неосветлени, а няколко са спирали работа поради появата на змии.

Строежът на представителни училищни сгради е привилегия на Скопие, политически център на бановината. В началото на 1933 г. е осветената драгоценната сграда на училището „Цар Душан“, която е посетил и самият крал Александър. В изостаналите, географски изолирани среди, училищата все по-малко приличат на просветни учреждения. През юли 1934г. в село Кременци (Мариовски окръг) училищната сграда на два дни е отстъпена на новобранската комисия, чиито членове при влизане в училището остават изумени: вместо училищни скамейки, на средата на учебната стая се намират три каменни гнезда с пуйки и поилки, а на стената се люшкат счупените портрети на членовете на кралското семейство. Тази сюрреалистична сцена допълва главният виновник, управителят на училището Светислав Николич, който почва да крещи на служителите защо са отворили класната стая на войската, както и на кмета на общината защо е отстъпил училището на новобранската комисия.

Протежира се строеж на модерни училищни здания по протежение на българската граница под предлог, че на изток *„врагът е по-опасен“*. Това свидетелства за пропагандната функция на просветната политика. От друга страна, западната част на бановината, известна с печалбарството и отсъствието на по-голяма част от населението, е напълно изоставена в този смисъл.

Учителите – проводници и жертви на „македонският“ метод

Преподавателските кадри се формират от Министерството на просветата, което, с наказателни премествания, довежда на юг учители от Сърбия, Черна гора, Босна и Херцеговина, и Войводина. Младите просветни работници, които нямат връзки, са отправяни в *„югославския Сибир“*, както често са наричани тия краища, дори и в парламента. При това не се държи сметка за времето, когато се правят такива премествания, и учениците дълго време са оставали без обучение, докато не се попълни учителското място. Освен малките заплати, просветните работници имат и жилищни проблеми, поради което живеят в

дотраялите части на училищните сгради.

Много от учителите понасят това състояние с надеждата, че скоро ще ги преместят в някое градче, но е имало и случаи, когато след проверка на политическата им принадлежност са работили в градчетата, а официално са водени като преподаватели в селските училища. В замяна те се нагаждат към благодетелите си и *„колкото инспектори се сменят, толкова пъти и те сменят политическите си уверения“*.

Според наблюденията на военните власти, на юг няма достатъчно учители и свещеници, докато сред доминиращите кадри преобладават полуграмотни екзархисти, непотизъм и корупция.

„Българите сигурно нямаше да тръгнат по нашия път, те щяха да доведат тук най-доброто. Ние, значи, правим точно обратното“, забелязва полковник Д. Тасич още през 1921 година.

През 1920-те учителските кадри са изключително разнородни по състав. В етническо отношение абсолютно доминират сърбите, въпреки че държавните данни говорят за присъствие на 204 преподаватели турци и 130 албански учители. Всички заварени учители през 1918 година са произведени в постоянни, без полагане на каквито и да е допълнителни изпити. Техните квалифицирани колеги солидарно ги подкрепят, надявайки се, че *„отдадеността на просветата“* ще допълни професионалните им недостатъци. Обаче времето е показало, че тъкмо *„завареният състав“* е най-подходящата маса, сред която Министерството на просветата ще рекрутира своите *„послушни партизани“*, и *„шпиони“* и ще ги назначи на ръководни места. Тъй като държавата без правно основание ги провъзгласява за постоянни учители, те се чувстват задължени по всякакъв начин да ѝ се реваншират, измисляйки лъжливи доноси срещу неудобните учители. Така служебните премествания стават рутинно средство срещу *„антидържавните“* и либерални елементи да ги махнат от всички области: от изобретателността на училищните ръководители зависят техническите подробности, т.е. причините за преместването.

Случаят с учителя от Шумадия, който осведомява училищния инспектор, че управителят на училището почти една година незаконно разполага с парите, предназначени за нова училищна сграда, е всекидневен являва. На учителя му се обаждат *„отгоре“* да си търси нова работа, защото уж се разбрало, че той *„липа ученичките си от I и II отделение на основното училище“*. Проблемът е решен дискретно, а тъжбата на учителя срещу началника рутинно изчезва. Управителят на училището в Драчево край Скопие е преместен в Кавадарски окръг, а за заместник той назначава собствения си баджанак. Няколко местни земеделци обвиняват новият управител, че тормози селяните – в пияно състояние стреля с револвер по кръчмарските прозорци, отнема автомобили и на публично място обвинява местния свещеник, че тормози тамошните жени. Учителите, които свидетелстват срещу управителя, експресно са преместени в други окръзи без право на пътни и преселнически разноски.

Опитите на държавата да направи обективен преглед на качеството на просветните кадри на юг се превърнал в *„дъжд от отлични оценки на*

учителите”, за което дават принос слабите училищни управители и ръководители. Скопският учител Спасоя Кочич казва през юни 1927 г. на годишното събрание на Югославското учителско сдружение: *„Има инспектори, които не стават и за телета, камо ли за училищни инспектори“*. Думите му вдигат голям шум в обществото, но без отглас в министерството, което и по-нататък награждава спорните ръководители с най-високи оценки.

От 1919 до 1923 година длъжността училищни инспектори в Кичевски окръг заемат седем учители и нито един един от тях няма съответна училищна подготовка. Основно са назначавани предивоенни временни учители, които автоматично са запазили позициите си в просветното управление. Примерно, новият управител на Кичевското училище има само две години тополеярно училище в Крагуевац. Когато вече не получават квалифицирани учители, считат кичевските просветни работници, тогава поне е ред да получат качествен ръководител, защото *„на когото е училището, на тогава е Македония“*. Обаче окръжните власти в Кичево задържат проблематичните ръководители, които и по-нататък живеят с „начетен“ живот, вдигайки хотели, механи, книжарници и злоупотребявайки с парите от училищния бюджет.

Учителите и училищните ръководители се явяват и като жертви на системата, на която служат. Царево село на Брегалница е известно с драстичните форми на насилие, което е провеждано над просветните работници, и местните власти иронично са подмятали на учителите преди да отидат там, да си напишат тестамент. Управителят на тамошното училище е бил пресрещнат от двама жандарми, които го пребиват с приклади *„като стар тюфлек“* – и въпреки медицинското свидетелство за телесни повреди, управителят е провъзгласен за *„пиян лъжец“*. През 1923 г. „Народна просвета“ пише, че тамошната жандармерия по нареждане на местните власти арестува и пребива учители.

Въпреки хроничната липса на преподавателски кадри, Министерството на просветата и през 1930-те редуцира и пресеива учителите, позовавайки се на (неофициалната, но очевидна) нужда от селекция по национално-политическа съобразност и във вид на потискане на българщината и премахване на учителите-екзархисти. По-малко от една трета от тамошните учители са от Вардарска бановина, докато две трети от преподавателските кадри са млади и неопитни, които просветната централа смята за повърхностни, неспособни да се жертват заради *„висшите интереси“*.

Въпреки че е най-ефективно идеологията за интегралното югославянство да се постави чрез училищната система, във втората година на диктатурата само една десета от децата, дораснали за училище, отиват да учат. До 1937 г. броят на училищата във Вардарска бановина е увеличен само с 9%, преподавателите – с 12%, докато броят на учениците в основните училища е увеличен с 22%. Една шеста от учениците годишно са отпадали поради възрастта си, беднотията, но и вследствие на болести и смърт.

На територията на Скопския училищен окръг две трети от училищата имат недостиг от училищни пособия, жилища за преподаватели, училищни дворове и

задължителни санитарни прегледи. Резултатите от драстичните спестявания в годините на икономическата криза, са уволняване и пенсиониране на 600 учители и затваряне на 23 училища. Само през 1932 година липсата на учителски кадри предизвиква закриване на 248 отделения. В бановината няма постоянен експертен контрол, защото всички училищни управители по някакво чудно стечение на обстоятелствата имат статут на изпълняващи длъжността.

Управителите на училищата остават без секретари и административен персонал, а на учителските места назначават само стажанти. Към края на 1939 г. всяко селско училище във Вардарска бановина е без преподавател, поради което просветният отдел на бановинската управа моли да се прекрати с преместванията. Претовареността на учителите не може да се реши без назначаване на работа на 3 000 нови просветни работници.

Косовският цикъл срещу българщината

Просветната политика на Югославското кралство е обременена с необходимостта от провеждане на антибългарска акция през всички училищни програми и планове. Светозар Прибичевич още като министър на просветата през февруари 1922 г. предлага мерки за насърчаване на преподаването в групата на т.нор. национални предмети – сръбски език, национална география и история: *„Да се настоява сред нашата училищна младеж да се утвърждава убедеността, че нито техните родители, нито техните предци нямат нищо национално общо с формирането и живота на българския народ“*.

Изкореняването на *„българщината“* е систематично провеждано още след Балканските войни, но достига върха си между двете световни войни. На удар са подложени окръзите до българската граница, но и цялото Повардарие. На учителите от Скопския окръг през 1928 г. е обръщано внимание самите те да обърнат по-голямо внимание на *„националния въпрос“* и да основават хорове, общества за трезва младеж, по стрелба и соколски дружини.

Иначе, с училищната програма за основните (четирикласови) училища, е предвидено изучаване на 17 предмета. Науката за християнството има цел *„да събуди религиозно-моралните чувства“* и в първи клас е посветена на молитвите, а в следващите класове се изучават разни поучителни разкази с аграрно-патриархална тематика. Обучението по сръбски език има за цел *„да развива национални и патриотични чувства“* и от втори клас децата вече учат наизуст разни поучителни пословици и *„лесно разбираеми народни песни“*. В следващия клас на учителите се препоръчва да практикуват *„учене наизуст на колкото е възможно повече народни песни от Косовския цикъл“*. В последния клас учениците се упражняват по краснопис, правописни упражнения и учене наизуст на *„колкото се може по-дълги народни песни“*.

Предметът „История на сърби, хървати и словенци“ има цел *„познаване на миналото на своя народ и пробуждане на национални и патриотични чувства“* и се изучава в III и IV клас. По време на една учебна година учениците учат за старото сръбско отечество, преселванията, жупаните и Неманичите, включително и за падането на Сърбия и *„страданията под турците“*. Втората половина от програмата е обучение по история на Първото сръбско въстание,

като особено внимание се обръща на Балканските войни.

Географията също запознава учениците от III и IV клас с отечеството, но и „събужда любов към него“. Учениците рисуват околността по време на часовете, ориентират се в пространството, учат за речните басейни, пътищата, управлението и държавните символи на отечеството, а в IV клас обучението е посветено на изучаването на териториално-административните части на Кралството на СХС.

Рисуването и краснописът имат за цел да *„развиват зрението и чувството за точност, правилност и красота“*, докато с песнопението са стимулирани слухът, гласът и чувството за красота и са постигнати *„опитомяване и облагородяване на сърцето“*. Църковното песнопение е било разрешено само в училищните хорове, докато в обучението се препоръчва изпълнение на *„световни патриотични народни песни“*. Кореспонденция се изучава само в IV клас и с оглед на нейното съдържание да подготвя децата да мислят за евентуална държавна служба.

В края на 1920-те става ясно, че резултатите на всички полета са под очакванията. Едва забележим напредък се забелязва само в представителния Скопски окръг, въпреки че успехът в обучението е оценен като незадоволителен, особено когато се касае за *„опознаване на Отечеството“* и *„разпространението на хубавата песен и добрите навици“*. През 1923г. само 16% от записаните ученици в Скопие са завършили, а в Качаник – само 7%!

От гледна точка на представителите на Шестоянуарската диктатура училищния въпрос във Вардарската бановина е единствено важен, за да може чрез училищната система да се разбие уверението за временното сръбско присъствие, което навремето са създали албанската, българската, турската и австрийската пропаганди. При публичните разисквания за културната и просветна политика на юг преобладават предложения за по-добра координация и кадрова политика, изкореняване на повърхността в културата, рационално разбиране на *„националния тон“* и нуждата от промоция на югославянството.

В средата на декември 1933г. училищният инспектор инспектира училищата в Буяновац, Владичин хан, Предеяне и Гърделица, и установява, че там не е нагласен правилният говор, а само *„обеднено четене“*. Граматиката се изучавала отделно, без практически примери и упражнения. Географското обучение се характеризирало с обикновен вербализъм и липса на ориентация, а учителят по история бил честен: *„Моята цел не е да се научи история, а възпитателно да се действа на младежта, да я вдъхновим за благородните дела на великите хора и да събуждаме любов към краля и отечеството, и към всички ония институции, които са завоювани с юначеството и работата на нашите деди“*.

На все по-зачестилите упреци в печата за суровостта на учителите реагира и югославското Министерство на просветата, изнасяйки данни, че от 2 920 учители за последните три години само десет са отговаряли за *„злоупотребяване с физическо наказание“*, и че това са били главно нервно заболели преподаватели.

Софийският вестник „Македония“ през декември 1932 година публикува текст

„Как възпитават сръбските учители“, вдъхновен от трагично събитие в Крива Паланка, настъпило като следствие от налудничаво превръщане на цялото обучение само на сръбски език. Твърди се, че учителите малтретират децата, които слабо говорят сръбски език, и така училищният инспектор през януари 1933 година пребива до смърт дванадесетогодишния Мирчо Стеванович. На въпроса на инспектора: *„С какво се пътува от Паланка до Куманово?“* – нещастното момче отговорило: *„С кола“*, след което е пребито и умира след два дни.

И други български вестници на първите страници пренасят вести за насилието, което провеждат сръбските учители. Софийската *„Заря“* в началото на 1931г. публикува статия за трагедията в кумановското основно училище, където учителят е убил сина на тамошният общински чиновник Стеван Йосифов. Именно след като окръжния просветен инспектор от Скопие посещава училището и казва, че малкият Йосиф не знае сръбски език, учителят побеснява. Щом инспекторът си отива, учителят хваща детето за ушите и му удря главата в стената, докато то не загубило съзнание. Общинският лекар констатира сътресение на мозъка, а момчето умира след четири дни. Неговият баща с остатъка от семейството си се преселил в София.

Антибългарските дейности подразбират и строга цензура над книгите в окръзите по българската граница. От началството на Царевоселски окръг пристигат доклади за масово унищожаване на български учебници, останали от времето на българската окупация. В края на 1930г. в Босилеградски окръг са пленени български книги, в които се величае Крали Марко като българин, поради което е взето решение в източните окръзи да се раздадат книги за здравето и такива с *„патриотично съдържание“*. Тая практика продължава и през следващите години. През пролетта на 1938 г. управителят на Охридското читалище се хвали как благодарение на даренията на Двореца е открил детска книжарница с брошури за Кара Георги, Косовските юнаци, но и монографии, посветени на Белград и Шумадия като *„майки на сръбството“*.

Споменатите мерки не дават очакваните резултати, дори може да се каже, че предизвикват и контраефекти. Преди Втората световна война в почти всички основни училища източно от Вардар обучението се провежда на *„българския диалект“*. Пробългарски настроените родители не са склонни да изпращат децата си в държавните училища, а просветните власти са безсилни да влияят на местното население.

* [Владан Йованович](#) е научен сътрудник в Института за най-нова история на Сърбия в Белград, специалист по историята на Югославия. Той се [изявява и като публицист в радио Peščanik](#) и в други сръбски медии.